

»Overtro og trolddom«

Selskabet for Psykisk Forskning 1905-1930

Jesper Vaczy Kragh

Fortid og Nutid, september 2003, s. 163-185

I slutningen af 1800-tallet opstod en ny og meget omdiskuteret videnskab i England. Under navnet psykisk forskning blev særlige mentale fænomener, som ikke blev forklaret af andre videnskaber, genstand for omfattende undersøgelser. Den psykiske forskning bredte sig til resten af Europa og kom således også til Danmark, hvor foreningen Selskabet for Psykisk Forskning blev dannet i 1905 i København. Selskabets historie viser, at der var en stor interesse for den psykiske forskning i perioden frem til 1930'erne. Mange fremtrædende videnskabsmænd var medlemmer af selskabet, og forskningen fik ofte en positiv dækning i pressen. Med udgangspunkt i kildemateriale fra Selskabet for Psykisk Forsknings bibliotek og arkiv beskrives bla. grundlæggelsen af selskabet, hvem der blev medlemmer og de mange konflikter, som til sidst kom til at svække den psykiske forskning.

Jesper Vaczy Kragh, f. 1968, cand. mag. i historie og dansk fra Roskilde Universitetscenter, forskningsrådsstipendiat ved Afdeling for Medicinhistorie – Medicinsk-Historisk Museum, Københavns Universitet. Har bla. skrevet: »En anden verden. Strejftog i spiritismens seancer og ritualer«, Ulrik Langen (red): *Ritualer i europæisk historie* (2002); »Mellem religion og videnskab. Spiritismen i Norden i 1800 og 1900-tallet«, *Scandia*, 1, (2002) samt flere bidrag til *Politikens bog om det alternative* (2002).

Den psykiske forsknings fremkomst var forbundet med den spiritistiske bevægelse, som opstod i USA i 1850'erne.¹ Spiritisterne skabte på dette tidspunkt stor opmærksomhed med deres påstande om, at det var muligt at kommunikere med de døde. Spiritistiske medier, der fungerede som mellemled i kontakten med ånderne, optrådte ved offentlige og private seancer over det meste af kontinentet. Nogle medier mente, at de ved hjælp af klarsyn (clairvoyance) kunne se og høre ånderne, mens andre medier hævdede, at ånderne kunne tale gennem dem, når de var i trance. Der gik også talrige historier om medier, der kunne levere spektakulære beviser for åndernes eksistens, og deltagere ved

de spiritistiske seancer fortalte bla. om mystiske bankelyde, om svævende borde og om hvide åndeskikkelser, der kom til syne i seancelokalerne.

Fra USA bredte spiritismen sig hastigt til de europæiske lande. Især i Storbritannien fik spiritismen et stort gennembrud og opnåede tilslutning i de fleste samfundslag.² Også blandt videnskabsmændene og adelen vandt spiritismen indpas, specielt på grund af mediet Daniel Home, der i 1860'erne skabte sensation med sine opsigtsvækkende seancer. Daniel Home optrådte ikke blot i Storbritannien, men rejste rundt i det meste af Europa, hvor han gav seancer for bla. kejser Napoleon 3. og den russiske zar Alexander 2.³

En kvindelig ånd er dukket op under en seance med det britiske medie Elisabeth d'Espérance (1849-1918) til højre i billedet.

Medier som d'Espérance, der kunne få ånderne til at åbenbare sig, interesserede flere videnskabsmænd, der i den sidste del af 1800-tallet begyndte at undersøge spiritismen. Elisabeth d'Espérance rejste rundt i Europa, hvor hun medvirkede ved talrige spiritistiske seancer. Hun optrådte også i Danmark, Sverige og Norge, hvor hun skabte stor opmærksomhed. (Foto fra Martin Liljeblad: Ånderverdenen er virkelighed).

I Storbritannien formåede Home at overbevise den berømte fysiker sir William Crookes. Darwins samarbejdspartner og medudvikler af evolutions-teorien, Alfred Russel Wallace, blev også vundet for sagen. Ligesom Crookes eksperimenterede Wallace med spiritistiske medier og skrev desuden en række bøger om spiritismen.⁴ Andre videnskabsmænd begyndte herefter at tage spiritismen op til overvej-

se; og i Tyskland blev professor i astronomi, Johann Zöllner, overbevist, i Frankrig astronomen Camille Flammarion, og i Italien blev den berømte – og senere så berygtede – læge Cesare Lombroso spiritist. I de britiske universitetsmiljøer blev der i 1870'erne stiftet foreninger, der havde til formål at undersøge de spiritistiske fænomener, og som udgav rapporter, der talte til fordel for spiritismen.

Efter disse første tilløb blev The Society for Psychical Research dannet i London i 1882.⁵ Formålet med det britiske selskab for psykisk forskning var at samle en række begavede videnskabsmænd omkring en fordomsfri undersøgelse af spiritismen og andre beslægtede fænomener. Både spiritister og videnskabsmænd blev medlemmer af selskabet efter dets dannelse; og medlemskab var hverken i akademisk eller politisk henseende kompromitterende. Den britiske premierminister, William Gladstone, blev således æresmedlem i 1887 og betegnede den psykiske forskning som »*det vigtigste arbejde, som bliver foretaget i verden. Langt det vigtigste*«.⁶ Den senere premierminister, Arthur Balfour, indmeldte sig i 1882 og blev præsident for selskabet i 1893. Nobelpristagere som J. J. Thomson, lord Rayleigh og William Ramsay var medlemmer, ligesom de franske nobelpristagere Charles Richet, Marie Curie og Henri Bergson.⁷ Verdenskendte forskere som William James, Pierre Janet og Freud var korresponderende medlemmer. Talrige fremtrædende videnskabsmænd var engageret i den psykiske forskning, som i tiden frem mod 1. Verdenskrig langt fra havde noget dårligt ry.

Forskerne i det britiske selskab gik grundigt til værks, og i deres undersøgelser af spiritistiske medier var der ofte tale om årelange forsøg. Hovedparten af de anerkendte videnskabsmænd forblev dog tvivlende overfor spiritismen, men velrenommerede forskere som fysikerne Oliver Lodge og William Barret blev ligesom William Crookes og Alfred Wallace overbevist om, at de spiritistiske fænomener var ægte.

Tidlig dansk forskning

Danske videnskabsmænd blev også optaget af de spiritistiske fænomener, og nogle forskere lod sig omvende efter

at have deltaget ved seancer. Spiritismen kom allerede til Danmark i 1850'erne, men fik først for alvor fodfæste i 1890'erne, hvor de første store spiritistiske foreninger blev dannet.⁸ I denne periode begyndte spiritismen også at blive et diskussionsemne, og kendte videnskabsmænd og kulturdebattører tog stilling til den nye bevægelse i flere af landets store aviser. I *Politiken* bekrigede Georg Brandes spiritismen, som han betragtede som den værste overtro. En stor diskussion mellem flere debattører udspillede sig også i *Politiken* i 1893, og i *Berlingske Tidende* var der ligeledes flere artikler om emnet.⁹ Det skabte desuden opmærksomhed, at spiritismen havde fået sin første opponent fra den etablerede videnskab. Psykologen Alfred Lehmann havde i et årelangt studie undersøgt spiritismen og dens historiske forløbere, og udgav i 1893-96 et firebindsværk med titlen *Overtro og Trolddom*. Som titlen antyder, var bogens konklusion ikke til spiritismens fordel: De spiritistiske fænomener skyldtes bedrag, iagttagelsesfejl og manglende kontrol med seancerne. Alfred Lehmann skulle høste megen anerkendelse både i Danmark og i udlandet, hvor bogen udkom i flere oplag.¹⁰ Spiritisterne, der havde næret en del forhåbninger til Lehmann, var derimod skuffede. For spiritisterne blev Lehmann en af de mest ildesete personer fra den etablerede videnskabs rækker; en inkarnation af den ensidige materialistiske holdning, som de mente prægede dansk videnskab.

Men hvorfor havde Alfred Lehmann viet så mange kræfter på spiritismen? Hvorfor havde han givet sig i kast med disse årelange studier, som også omfattede et stort historisk arbejde? Lehmann skulle senere blive medlem af Selskabet for Psykisk Forskning, men han syntes ikke – i modsætning til mange af medlemmerne – at have haft forhåbninger om at finde beviser for

liv efter døden. Han var optaget af filosofiske spørgsmål, men ikke af teologiske problemstillinger eller spekulativ filosofi, som han ved flere lejligheder tog afstand fra. Han var heller ikke en modstander af materialismen, men var – som mange af tidens videnskabsmænd – dybt påvirket af naturvidenskaben og havde gennemført en polyteknisk kandidateksamen, før han fik interesse for psykologien.¹¹

Efter at have bestået eksamen i anvendt naturvidenskab ved Polyteknisk Læreanstalt i 1882, blev Lehmann optaget af psykofysikken. Han studerede i årene 1885-86 i Leipzig under psykofysikkens bannerfører, Wilhelm Wundt; og inspireret af Wundt oprettede han efter hjemkomsten fra Tyskland det første psykofysiske laboratorium i Danmark.

Psykofysikken blev Lehmanns ståsted inden for psykologien, men han var dog også åben overfor andre områder, der kunne bidrage til psykologiens udvikling. Således havde han i tiden umiddelbart før arbejdet med *Overtro og Trolddom* beskæftiget sig indgående med hypnosen, som syntes at have været en af årsagerne til, at han havde taget spiritismen op til overvejelse. En anden grund var Lehmanns ønske om at give spiritismen et modspil.

Udgangspunktet for *Overtro og Trolddom* var kritisk. Allerede i 1889 havde Alfred Lehmann ytret sig negativt om spiritismen; og det fremgik også af den første artikel, han skrev om emnet i tidsskriftet *Naturen og Mennesket* i 1891.¹² Men om end Lehmann fra begyndelsen havde forholdt sig skeptisk, var han ikke på forhånd afvisende, og han var villig til selv at skaffe sig syn for sagn ved at overvære seancer. Og selvom han anfægtede spiritismen og eksperimenter foretaget af udenlandske psykiske forskere, var han i dialog med forskere som William James, der var imødekommende overfor kritikken og interesseret i Lehmanns undersøgelser.¹³

I årene før *Overtro og Trolddom* udkom, var Alfred Lehmann heller ikke ildeset af de danske spiritister. Det vakte således glæde, da han under sit arbejde med bogen henvendte sig til det spiritistiske tidsskrift *Lysets Banner*. Lehmann ville gerne foretage en kritisk undersøgelse af de danske spiritistiske medier under kontrollerede forhold i sit eget laboratorium. Som følge af Lehmanns henvendelse kunne *Lysets Banner* med begejstring meddele sine læsere, at spiritismen i Danmark nu ville få en af sine første prominente proselytter – Lehmann måtte naturligvis blive overbevist om spiritismens sandhed, mente bladet. Samme holdning delte de spiritister, som Lehmann personligt satte sig i forbindelse med under arbejdet med bogen.¹⁴

Som sagt skulle spiritisternes forhåbninger til Alfred Lehmann ikke blive indfriet. Spiritismen var overtro, hævdede Lehmann. »*Overtro*« bestemte han i første omgang som »*Vildfarelser, Antagelser, som ingen Hjemmel have hverken i Religionen eller i Videnskaben*«. Men han var også klar over, at der lå en »*Relativitet i Overtroens Væsen*«. ¹⁵ Hvad der var videnskab i en periode af historien, kunne være overtro i en anden. Og hvad der var et religiøst dogme i en bestemt religion, kunne med tiden blive forkastet af samme trosretning. Overtro som begreb måtte ses ud fra en historisk betragtning: »*Overtro kan kun bedømmes i Forhold til den aandelige Udvikling paa et givet Tidspunkt*«, fastslog han. Dertil føjede han, at overtroen måtte vurderes ud fra en kulturel synsvinkel. Hvad der for eksempel var religion i en primitiv kultur skulle respekteres som en sådan. Definitionen måtte udvides: »*Overtro er enhver almen Antagelse, som enten ingen Hjemmel har i en bestemt Religion eller er i Strid med den Videnskabelige Naturopfattelse til en given Tid*«, konkluderede han.¹⁶

Der var et grundlag for at bedømme

En mandlig ånd kommer til syne under en spiritistisk seance med det franske medie Marthe Beraud (1886-1943). Den franske fysiolog og nobelpristager Charles Richet deltog ved seancen og betragtede fotografiet som et afgørende bevis. Andre videnskabsmænd som den danske psykolog Alfred Lehmann mente, at Richet var blevet ført bag lyset, og det var mediet, der selv spillede ånd. (Foto fra Alfred Lehmann: *Overtro og Trolddom*).

antagelser som overtro, mente Lehmann – til trods for den relativitet, der var forbundet med begrebet. Målestokken måtte være nutidens standpunkt inden for religion og videnskab. Ifølge Lehmann viste historien, at mennesket opnåede højere indsigt ved at afvise gamle anskuelser. Denne højere indsigt måtte ses som udtryk for de foreløbigt mest fuldkomne forestillinger. Hvis man faldt tilbage til tidligere tiders vildfarelser, var det at betegne som overtro. Spiritismen var et eksempel herpå. Den var, som Lehmann forklarede, »udsprungen af den

europæiske middelalderlige Overtro, kun lempet efter den moderne naturvidenskabelige Opfattelse».¹⁷ Den historiske del af *Overtro og Trolddom*, som omfattede værkets bind 1-3, skulle påvise dette. Det var første led i Lehmanns studie.

At bestemme spiritismen som overtro, var ikke det eneste sigte med Lehmanns arbejde. »Hovedsagen« var, som han understregede, »den psykofysiske Undersøgelse af de Fænomener, som den historiske Fremstilling har lært os at kende».¹⁸ Selvom Lehmann betragtede de spiritistiske fænomener som

vildfarelser, frakendte han dem ikke en vis realitet – folk oplevede noget under de spiritistiske seancer. Da han ikke mente, det var ånder, der var på spil under seancerne, måtte der findes en naturlig grund til, at folk alligevel erfarede noget.

For Lehmann gav studiet af spiritismen en væsentlig indsigt i psykologiske forhold, hvis man søgte forklaringerne hos mennesket selv og ikke i hypoteser om mystiske kræfter eller ånder. Denne psykologiske redegørelse omfattede *Overtro og Trolddoms* bind 4. Det var andet led i Lehmanns studie.

Alfred Lehmanns studier førte ham til nye områder inden for psykologien; og gennem arbejdet med spiritismen kom han i berøring med flere af psykoanalysens forskningsområder, før den overhovedet var kendt i Danmark – og årtier før den skulle blive accepteret.¹⁹ Han kom til at beskæftige sig med det ubevidste, med drømme og suggestionens betydning. Lehmann var ikke ene om at følge dette spor, og andre videnskabsmænd fandt også, at spiritismen var en undersøgelse værd.

Psykiatere og psykologer

Udover Lehmann tiltrak Selskabet for Psykisk Forskning flere forskere inden for dansk psykologi og psykiatri. Især var mange af landets prominente psykiatere repræsenteret i selskabet i perioden fra 1905 til midten af 1920'erne. Psykiateren dr. med. Alexander Friedenreich indskrev sig således som medlem i 1905. Friedenreich havde, i kraft af sin stilling som overlæge ved Kommunehospitalets 6. Afdeling, en dominerende position inden for dansk psykiatri. Som embedets indehaver bestred han landets eneste universitære lærestol i faget og havde desuden sæde i en række vigtige kommissioner og råd.²⁰ Også Friedenreichs afløser på

Kommunehospitalets 6. Afdeling og professor i psykiatri fra 1920, dr. med. August Wimmer, blev senere medlem af selskabet. Medlemmer blev også dr. med. Knud Krabbe, der arbejdede som reservelæge under Wimmer på 6. Afdeling i 1920'erne, og Kort Kortsen, der i 1916 blev dr. phil. på afhandlingen *De psykiske Spaltninger. Et Studie over sygt Sjæleliv*. De nævnte forskere spillede alle en aktiv rolle i selskabet, hvor både Lehmann, Friedenreich, Wimmer, Kortsen og Krabbe i en årække var bestyrelsesmedlemmer eller præsidenter. Endnu to fremtrædende forskere blev bestyrelsesmedlemmer: Dr. med. Frederik Hallager, der fra 1901 var overlæge ved sindssygeanstalten i Aarhus (Jyske Asyl), og dr. med. Niels Christian Borberg fra Sct. Hans Hospital. Selskabet tiltrak ikke blot danske, men også de to svenske psykologer dr. med. Paul Bjerre og dr. phil. Axel Herrlin, der begge indmeldte sig i 1905. Både Herrlin og Bjerre var aktive i det danske selskab, hvor de holdt flere foredrag. Herrlin blev valgt ind i bestyrelsen i 1907.²¹

Gruppen af videnskabsmænd kom til at udgøre en kritisk fløj inden for selskabet. De fleste af forskerne forholdt sig ikke positivt til de spiritistiske hypoteser. Selvom de ikke ville afvise, at der kunne findes ukendte kræfter i naturen, mente de ikke, at de spiritistiske fænomener var videnskabelige beviser for et liv efter døden. Men samtidig var spiritismen på ingen måde et irrelevant studium for dem. Selvom psykologer som Axel Herrlin ved flere lejligheder tog afstand fra spiritismen, betragtede han det som »en latterlig Fordom, at det skulde være en Forsker uværdigt at give sig af med den Slags Studier«. Psykiateren Frederik Hallager mente ligeledes, at »den spiritistiske Bevægelse« i høj grad var »værdig til at blive Genstand for videnskabelige Undersøgelser. Selv om det slet ikke er andet end en Vildfarel-

se, saa tror jeg, man maa sige, at det er en af de interessanteste, ligesom det er en af de mest udbredte psykiske Epidemier, der kendes», forklarede Hallager.²²

Studiet af spiritismen kunne give indsigt i områder, som havde relation til forskernes beskæftigelse med psykiatri og psykologi. Hvad der især interesserede dem, var spiritistiske fænomener som automatskrift og clairvoyance. Gennem mediernes mundtlige eller skriftlige beretninger kunne man få et indblik i skjulte sider af menneskets personlighed, som viden-skaben først i de senere år var begyndt at undersøge. For forskere som Axel Herrlin gav det viden om oversete emner inden for psykologien; og på baggrund af sit arbejde med spiritismen skrev Herrlin den første svenske afhandling om *Det ubevidste sjæleliv* (1901).²³

Det ubevidste

Spørgsmålet om det »ubevidste« kom især til at spille en central rolle i psykologernes undersøgelser af spiritismen: »De sidste Aartiers psykologisk Forskning har godtgjort, hvor stor en vægt, der maa lægges paa det ubevidstes Indgriben i Bevidsthedslivet«, forklarede allerede Alfred Lehmann i *Overtro og Trolddom*.²⁴ I forhold til psykiatere som Alexander Friedreich og Frederik Hallager, som overvejende var interesseret i de patologiske aspekter ved spiritismen, som de bla. betragtede som beslægtet med tilstande som hysteri, havde Lehmann en bredere tilgang til spørgsmålet. Han mente, at det ubevidste ikke primært var udtryk for unormale sjælelige tilstande. Lehmann havde gennem sine lange historiske studier kunnet konstatere, at overtroen var en sejlivet og udbredt størrelse – det var ikke kun sygelige personer, der troede på ånder.

Grunden til, at folk blev ved med at tro på ånder og magiske kræfter, måtte have en mere generel psykologisk årsag. For Lehmann var teorier om det ubevidste en forklaring. Selvom han var klar over, at studierne af det ubevidste befandt sig »paa et første famlende Stadium«, mente han, at »den nyere Tids Forskning over det ubevidstes Mekanik kan føre til en Forstaaelse af de magiske Fænomener«.²⁵

Relationen mellem det ubevidste og overtro sporede han inden for områder som drømme, sansning, hallucinationer og hypnose. Især drømme, som udenlandske psykologer var begyndt at udforske, udgjorde en central årsag til overtro. Troen på ånder var forbundet med drømme, forklarede Lehmann: »I Drømme se vi og tale vi med for længst afdøde, vi forfølges af fantastiske Uhyrer, vi besøge fjærne ukendte Egne; alt dette staar for os som fuld Virkelighed«.²⁶ Mennesket kunne opleve de fleste af de spiritistiske fænomener i drømme. Sjælen kunne forlade kroppen, man kunne se døde personer, eller skue frem eller tilbage i tiden. Grænsen mellem drøm og virkelighed var ofte flydende; og ubevidste elementer fra drømmene spillede jævnlige ind i det bevidste liv. Når disse ubevidste elementer, som ofte repræsenterede menneskets dybe ønsker og lyster, dukkede op i bevidstheden, var man tilbøjelig til at tillægge det betydning. »Naar der dukker Forestillinger op, som hverken skyldes Sansning eller staa i nogen paaviselig Forbindelse med Individets hele bevidste Forestillingskreds, saa føres man let til at antage, at der har været Kræfter medvirkende, som ikke almindeligvis ere Mennesket iboende«, ræsonnerede Lehmann.²⁷

Under de trancetilstande, som kendetegnede både spiritismen og hypnosen, kunne mennesker opleve det, som om de skrev beskeder om ukendte emner, at de fik mystiske sanseindtryk,

Danmarks første professor i psykologi Alfred Lehmann (1858-1921) studerede indgående spiritismen og var medlem af Selskabet for Psykisk Forskning, hvor han indtog en kritisk holdning. Lehmann undersøgte bl.a., hvordan spiritisterne forfalskede fotografier. På billedet har han ved hjælp af dobbelteksponering fået en »ånd« til at dukke op på fotografiet. (Foto: Privateje, Ole Leimand).

og fremmede personer talte gennem dem. Ifølge Lehmann kunne de videnskabelige eksperimenter med hypnose forklare mange af spiritismens fænomener. Under hypnose skete der bl.a. en skærpelse af hukommelsen (hypnpermnesi) og sanserne (hyperæstesi). Mennesket fik adgang til informationer, som ikke var tilgængelige under de normale bevidsthedstilstande. Eksperimenter med hypnose viste desuden, at patienterne kunne opleve personlighedsforandringer, hvor de kunne have flere forskellige personligheder. Frem for at tilskrive de spiritistiske fænomener ånder, var det mere nærliggende at forstå dem ud fra forskningen i hypnosen og forhold som »Hy-

permnesi«, »Hyperæstesi« og »Personlighedsforandringer«, konkluderede Lehmann.²⁸

Alfred Lehmanns *Overtro og Trolddom* blev det mest udførlige, kritiske værk om spiritismen, som blev skrevet af selskabets skeptiske fløj. Mange af selskabets videnskabsmænd kunne bifalde Lehmanns kritik. Ligesom Lehmann mente de, at der ikke var grund til at antage en fantastisk forklaring, hvis fænomenerne kunne begrundes ud fra almindelige psykologiske. Man skulle vælge den mest simple hypotese, som passede på kendsgerningerne. Spiritisterne var altid forfaldne til det modsatte. Som Lehmann forklarede, så greb spiritisterne hellere til »at antage en eller anden magisk Kraft, der kan have alle mulige og umulige Virkninger, frem for i hvert enkelt Tilfælde at opsøge de kendte Kræfter i Naturen og Sjælelivet, som kunne have fremkaldt Fænomenet«.²⁹

De udenlandske videnskabsmænds eksperimenter med spiritismen, som spiritisterne ofte anførte som afgørende beviser, tillagde flere af de danske forskere ikke stor værdi. Selvom spiritisterne hævdede, at berømt heder som Alfred Wallace, William Crookes og Johann Zöllner – i deres egenskab af naturvidenskabsmænd – måtte være eminente iagttagere, betvivlede forskere som Lehmann, at dette var tilfældet. »Disse Mænd ere ganske vist fortrinlige Forskere hver paa sit særlige Omraade«, forklarede Lehmann, »men de have aldrig aflagt Beviser paa, at de vare særlig hjemme i de Videnskaber, som man først og fremmest maa kende for at være en god Iagttager af mediumistiske Fænomener, nemlig Psykologi og 'højere Magi', d.v.s. Tassenspijlerkunst«.³⁰ I sine studier af spiritismen skulle Lehmann selv få hjælp fra denne kant. Under arbejdet med *Overtro og Trolddom* indledte han et langt samarbejde med tryllekunstneren Faustinus Pedersen.³¹ Lehmann

og Faustinus Pedersen holdt offentlige opvisninger i, hvordan de spiritistiske fænomener kunne frembringes ved hjælp af tryllekunst. Ligesom Lehmann blev Faustinus særdeles upopulær blandt spiritister og et af de mest omstridte medlemmer af Selskabet for Psykisk Forskning, hvor han indtog en rolle som skeptisk undersøger af spiritismen.

Ideen om et selskab

Den kritiske gruppe af forskere kom til at præge Selskabet for Psykisk Forskning, da det blev dannet i 1905. Men initiativet til selskabet kom dog ikke herfra. Og selvom tryllekunstneren Faustinus ved senere lejligheder tog æren for stiftelsen af selskabet og forklarede, at han, Alfred Lehmann, Alexander Friedenreich og direktøren for Zoologisk Have, Julius Schiøtt, var grundlæggerne, havde det ikke hold i virkeligheden.³² Tilbage i 1905 var der også usikkerhed om, hvem der egentlig var kommet på tanken om selskabet. To navne dukkede op: cand. mag. Sigurd Triers og farmaceuten Marx Jantzens. Begge blev fremhævet som ophavsmænd i de notitser, som omtalte selskabet før dets dannelse; men selve ideen må dog tilskrives Marx Jantzen. De to initiativtagere understregede det begge. Sigurd Trier noget modvilligt og Marx Jantzen med slet skjult stolthed.³³

Ideen om et selskab for psykisk forskning var Marx Jantzen kommet på i foråret 1905. Han havde forelagt ideen for Sigurd Trier og udviklet den nærmere ved flere besøg i Triers hjem i Hellerup i efteråret 1905. Sigurd Trier havde udformet en liste over personer, som han mente ville indtræde i selskabet, og Marx Jantzen begyndte herefter at kontakte de mulige interesserede. Jantzen modtog flere positive tilbagemeldinger og gik i gang med at lede

efter et lokale, hvor det første offentlige møde kunne afholdes. Da Jantzen var i pekuniære vanskeligheder, faldt valget på et »*taaleligt Lokale*« i Læsegade 4. Om aftenen den 25. november 1905 blev det konstituerende møde afholdt. På mødet, der blev ledet af Folketingets formand, Herman Trier, blev forslaget om et selskab vel modtaget, og det blev besluttet, at en generalforsamling skulle afholdes ugen efter. Ved generalforsamlingen den 2. december blev lovene for selskabet vedtaget, og medlemmerne kunne herefter indtegne sig.³⁴

Initiativtagerne

Sigurd Trier var den kendteste af de to igangsættere. Han var søn af Herman Trier og landets mest omtalte spiritist. Han var medlem af foreningen Spiritistisk Broderskab, og havde siden sin omvendelse til spiritismen gentagne gange været i pressens søgelys. I aviserne skabte han opmærksomhed med sine mange foredrag, møder og artikler om spiritismen, og med sine bemærkelsesværdige udtalelser om samtaler med Napoleon, Marsk Stig og mange andre kendte afdøde. For de historiekundige som Kristian Erslev, der fandt disse samtaler højest utroværdige, var Trier et håbløst tilfælde.³⁵ For spiritisterne var han derimod en forgangsmand og lysbringer: »*En prægtig lysende Meteor paa den nordiske spiritistiske Himmel paa en Tid, da den saa graa og fattig ud*«, som en spiritist malende beskrev det.³⁶ Trier var forfatter og redaktør af det spiritistiske tidskrift *Sandhedssøgeren* og var ikke kun kendt af danske, men også af udenlandske spiritister. Da Sigurd Trier i 1905 gik ind i arbejdet med den psykiske forskning, fulgte mange af medlemmerne fra de forskellige spiritistiske foreninger med ham ind i selskabet. Sammen med Trier kom de til

at danne en spiritistisk modpart til den kritiske fløj af videnskabsmænd.

I forhold til Sigurd Trier havde Marx Jantzen ført en mindre synlig tilværelse i tiden før stiftelsen af selskabet. Han var farmaceut og levede et noget forhutlet liv, hvor han havde svært ved at skaffe sig til dagen og vejen.³⁷ Han var ikke som Trier kendt for at have spiritistiske sympatier, men han hørte heller ikke til blandt de kritiske forskere, som bekæmpede spiritismen. I forhold til spiritister og skeptikere indtog han en mellemposition. Han anså den videnskabelige, kritiske holdning som en nødvendighed i den psykiske forskning, men han mente, at skeptikerne var for tilbøjelige til at afvise alt som bedrag. Omvendt kunne han ikke tilslutte sig de spiritister, der lod sig »nøje med troen paa Fænomenernes Eksistens og derved glider ud i Religionerne«. Spiritismen var for Jantzen »en underlig Blanding af Tro og Eksperiment«, som ikke kunne leve op til videnskabens krav om kontrollerede forsøg.³⁸ Men samtidig var spiritismen den eneste måde, hvorpå man muligvis kunne få svar på spørgsmålet om liv efter døden, mente Jantzen. Selvom han tvivlede på, at den psykiske forskning ville nå naturvidenskabernes eksakthed, måtte den prøve at frembringe eventuelle beviser ved hjælp af spiritismen.

En midtergruppe

En stor del af selskabets medlemmer indtog en lignende holdning, som Marx Jantzen gav udtryk for. De kom til at udgøre en moderat fløj, som forsøgte at mægle mellem de kritiske videnskabsmænd og de troende spiritister. Mange af denne fløjs medlemmer havde en fremtrædende position i offentligheden. Folk med en doktorgrad, som dr. phil. Anna Hude, samt kendte personer som ingeniøren Severin Lauritzen

og forfatteren Karl von Kohl, tilhørte denne gruppe.³⁹ Deres holdning til den psykiske forskning repræsenterede en bestræbelse på at mediere mellem religiøs spiritisme og empirisk videnskab. Medlemmer som Karl von Kohl håbede på, at man med udgangspunkt i spiritismen kunne finde en mellemvej. Som han forklarede, var der »i vores Kundskab om Menneskets halvbevidste eller rettere underbevidste Liv store Huller, som maaske engang kan udfyldes. Og hvem ved, om det ikke engang vil vise sig, at det er ved Studiet af de spiritistiske, de psykiske Fænomener, at Løsningen af Livets og Menneskesjælens Gaade vil findes«.⁴⁰

Ligesom Karl von Kohl ønskede ingeniøren Severin Lauritzen at finde positive beviser i den psykiske forskning. Videnskaben led ifølge Lauritzen af »Horror Novi« – af skræk for det nye. På samme måde som videnskaben havde haft vanskeligt ved at acceptere Galileis astronomiske opdagelser og Harveys teorier om blodets kredsløb, havde den nu indvendinger overfor det britiske selskab for psykisk forsknings resultater, som Lauritzen tillagde stor værdi. De britiske eksperimenter havde overbevist Lauritzen om, at der kunne frembringes videnskabelige beviser for et liv efter døden. Men den religiøse spiritisme kunne han dog ikke tilslutte sig. Spiritisterne var, som han forklarede i et brev til et af selskabets medlemmer, »begejstrede for al Mystik og bliver et Offer derfor«.⁴¹ Han betragtede de spiritistiske fænomener som kendsgerninger, men uden at give dem en religiøs betydning.

Severin Lauritzen stod også ved sin tro i offentligheden og var meget aktiv med foredrag, oversættelser og artikler om psykisk forskning. Men han blev dog ikke af den grund betragtet som en fantast i pressen. Når han blev nævnt i landets aviser, var omtalen sjældent negativ, og hans store bog om

emnet, *Overtro contra Videnskaben, Kirken og Graven*, som udkom på Gyl-dendal i 1902, fik positive ord med på vejen.⁴² Også historikeren Anna Hude, som var gift med Kristian Erslev, vedkendte sig offentligt en tro på ægt-heden af de spiritistiske fænomener. Anna Hude, der blev Danmarks første kvindelige dr. phil., var meget engage-ret i den psykiske forskning og med sine fire store bøger om emnet det mest skrivende medlem fra selskabets moderate fløj. Heller ikke Anna Hude blev betegnet som godtroende, selvom hun talte til fordel for de spiritistiske hypoteser, og hendes bøger og foredrag fik ofte en positiv modtagelse i pres-sen.⁴³

Medlemmerne af den moderate fløj kom på mange måder til at stå mellem religion og videnskab – både i forhold til fraktionerne inden for selskabet, men også på et mere generelt plan. For mange af medlemmerne var den psykiske forskning et alternativ i for-hold til Folkekirkens version af kri-stendommen og den videnskabelige materialisme. De kunne ikke tilslutte sig kirkens religion, men heller ikke en naturvidenskabelig livsanskuelse, der ikke havde plads til forestillinger om Gud, sjælen eller et liv efter døden. De stod splittet mellem en kristen tro, som de ikke helt kunne opgive, og vi-denskabens krav om empiriske bevi-ser, som de fandt nødvendige. Mange af medlemmerne var søgende og prø-vede at bruge den psykiske forskning til at finde et nyt standpunkt. Anna Hude var en af de forskere, der an-vendte forskningen til dette formål, og i den selvbiografiske *Vejen Jeg gik* (1920) og bogen *Gennem Døden* (1926) forsøgte hun at finde frem til en ny reli-giøs tro.⁴⁴

Andre medlemmer fra den moderate fløj endte ikke som Anna Hude i om-fattende religiøse spekulationer. Flere ville fastholde den psykiske forskning som en videnskab, der skulle være

centreret omkring empiriske studier af åndelige kræfter eller liv efter dø-den. De kunne ikke godtage skeptiker-nes materialistiske forklaringer, og de søgte efter beviser på, at tilværelsen ikke alene kunne forklares ud fra ma-terien. Men samtidig havde de ligeså svært ved at acceptere de religiøse spi-ritister, der så ånder alle vegne. Når det drejede sig om eksperimenter med medier, måtte de tage parti for skepti-kerne frem for spiritisterne. Det skulle vise sig at være en udsat stilling.

Selskabet

Da den første generalforsamling blev afholdt 2. december 1905, blev ret-ningslinjerne for selskabets virksom-hed fastlagt og nedfældet i en række love. Hovedopgaven var, som den før-ste paragraf i lovene sagde, »at under-søge de saakaldte oversanselige Fæno-mener paa fordomsfri eksperimentel-kritisk Vis«. Den syvende paragraf fast-satte, hvorledes disse undersøgelser skulle forløbe. Selskabet skulle organi-seres i en række sektioner, som hver skulle beskæftige sig med eksperimen-tal forskning af »de oversanselige Spørgsmaal« og mødes mindst en gang om ugen. Med hensyn til de »oversan-selige Spørgsmaal« havde selskabet, som lovenes paragraf to fastslog, »intet videnskabeligt Standpunkt. De enkelte Medlemmers personlige Standpunkt overfor de oversanselige Spørgsmaal er Selskabet som saadant uvedkommen-de«.⁴⁵

Trods lovenes ordlyd var personlige standpunkter langt fra »uvedkommen-de« for medlemmerne, og det var en kilde til evig strid i de følgende år. Da en bestyrelse for selskabet skulle ned-sættes i 1905, spillede de personlige holdninger en afgørende rolle for sam-mensætningen, som afspejlede et kom-promis mellem de forskellige fløje. Be-styrelsen kom til at bestå af otte med-

lemmer og en præsident. Zoologisk Haves direktør, Julius Schiøtt, der forholdt sig neutral i forhold til de forskellige fløje, blev valgt som præsident, mens de resterende otte poster blev fordelt med to til den skeptiske fløj, to til den spiritistiske og fire til midtergruppen. Den skeptiske fløj blev repræsenteret ved Alfred Lehmann og Alexander Friedenreich. Den spiritistiske af Sigurd Trier og medarbejderen ved Triers tidsskrift *Sandhedssøgeren*, boghandler Ejnar Møller. Fra midtergruppen blev Marx Jantzen, Severin Lauritzen, Karl von Kohl og redaktør for ugebladet *Hjemmet*, Valborg Andersen, valgt. Redaktionen af det tidsskrift, som selskabet begyndte at udgive kort tid efter stiftelsen, blev tildelt den moderate fløj i skikkelse af Severin Lauritzen, Marx Jantzen og Karl von Kohl. Med dette erhverv i hænde skulle gruppen komme til at agere stødpude mellem skeptikere og spiritister.

Medlemmerne af Selskabet for Psykisk Forskning var fra starten en sammensat skare. Efter generalforsamlingen havde ikke mindre end 163 personer indmeldt sig. I begyndelsen af 1906 var antallet steget til 205, hvorefter det var faldet en anelse, og i 1907 havde selskabet 193 medlemmer: 121 mænd og 72 kvinder.⁴⁶ Udover at medlemmerne havde forskellige holdninger til den psykiske forskning, havde de også forskellig baggrund. Medlemmer fra arbejderklasse og lavere middelklasse var repræsenteret, ligesom folk med adelstitler, folketingsmænd og ansete professorer. Selskabet var i de første år præget af en stor gruppe mennesker med en længerevarende uddannelse. Ud af de 193 medlemmer fandtes tre professorer og 11 personer med en doktorgrad og ca. en fjerdedel havde en universitetsuddannelse. Medlemmerne kom også typisk fra det bedre borgerskab og havde gennemgående erhverv som direktør, fabrikant, sag-

fører, grosserer, ingeniør, redaktør og læge. Ud af de ca. 125 personer, der udgjorde den erhvervsaktive del, havde over en tredjedel et af disse erhverv.⁴⁷

Den kritiske fløj af højtuddannede forskere kom til at præge billedet i de første år. De foredrag, der blev afholdt i selskabet i perioden 1906-1908, stod den skeptiske fløj helt overvejende for. Denne overvægt af kritiske indlæg faldt ikke i alles smag, og spiritisten Sigurd Trier var i sit tidsskrift *Sandhedssøgeren* stærkt ophidset over, at spiritistiske foredrag blev vraget til fordel for antispiritisternes, og at bestyrelsen lod »en Niveaufordærver og Auraforpester som Hr. Faustinus tale i sin Kreds«.⁴⁸ Ifølge Trier var de moderate medlemmer af bestyrelsen kommet under påvirkning af skeptikerne, der også fik alt for megen spaltepads i selskabets tidsskrift.

Tidsskriftet var, som Sigurd Trier hævdede, præget af skeptikerne, men desuden af medlemmer fra den moderate fløj. De to grupper skrev omtrent lige meget i tidsskriftet. Spiritistiske artikler var derimod svagt repræsenteret, og kun to korte indlæg fra spiritisterne blev optaget i bladet i perioden 1906-1908.⁴⁹ Fra redaktionen side var der tale om et bevidst valg. Severin Lauritzen forsøgte ved flere lejligheder at forklare de utilfredse spiritister overvejelserne omkring bladet. Severin Lauritzen erkendte, at selskabet stod delt mellem de skeptiske videnskabsmænd, spiritisterne og tilhængerne af en midterposition, som Lauritzen selv forfægtede og betegnede som »metapsykisk«. Men i forhold til skeptikere og spiritister måtte redaktionen være »Stødpude« og lade skeptikerne komme mest til orde. »Da metapsykisk Forskning trænger mere til Professorer end omvendt, saa maa metapsyiske Forskere og Spiritister være de taalmodigste og toleranteste«, forklarede Lauritzen.⁵⁰

Mediet Einer Nielsen (1883-1965) var kendt for at kunne frembringe et særligt hvidt stof kaldet »teleplasma«, hvorefter åndeskikkelser kunne dannes. Teleplasma blev som regel beskrevet som et gazeligende stof, der strømmede fra mediernes mund, næse eller fingre. Flere videnskabsmænd undersøgte Einer Nielsens præstationer. På billedet er det den norske professor Oscar Jæger (til venstre) og den islandske dr. theol. Haraldur Nielsson (til højre), der kontrollerer Nielsens demonstration af teleplasma under en seance i København i 1921. (Foto fra Martin Liljeblad: Åndevederen er virkelighed).

Splittelse

Severin Lauritzens formaninger havde dog svære betingelser i et selskab, hvor skeptikerne og spiritisterne allerede fra begyndelsen var kommet i karambolage med hinanden. Især de eksperimenter, som medlemmerne tog del i, blev anledning til splid og splittelse. Allerede i januar 1906 brød konflikterne ud, da tryllekunstneren Faustinus og Sigurd Trier rejste til De britiske Øer for at undersøge et kendt medie, Charles Eldred. I Storbritannien var Trier blevet overbevist om, at han hav-

de været i kontakt med både sin afdøde mor og Napoleon, mens Faustinus mente, at mediet Eldred kort og godt var en bedrager. Faustinus, der havde indgået en aftale med *Politiken* om at skrive om rejsen, gav efter hjemkomsten sin version i bladet. En stærkt fortrønet Trier tog til genmæle i forskellige aviser og i tidsskriftet *Sandhedssøgeren*. Striden mellem de to rejsekammerater blev kort tid efter ført ind i selskabet, da begge i begyndelsen af januar holdt foredrag om begivenhederne i Storbritannien for selskabets medlemmer.⁵¹

Efter foredragene kom spiritister og skeptikere til at stå stejlt overfor hinanden. Alfred Lehmann meddelte kort tid efter Sigurd Triers foredrag, at han ikke længere ville sidde i bestyrelsen med Trier, der ifølge Lehmann belastede den psykiske forskning. Trier trak sig efterfølgende fra bestyrelsen, men videreførte sammen med sine tilhængere kampen mod kritikerne. En omfattende polemik udspillede sig i landets aviser i de følgende måneder, indtil der i marts kom nyt fra Storbritannien. Mediet Eldred var blevet afsløret af to britiske spiritister.⁵²

Stridighederne mellem Sigurd Trier og skeptikerne fortsatte i den følgende tid. Trier foretog nye ekspeditioner til De britiske Øer, hvad der igen medførte kontroverser. Lignende konflikter kom til at udspille sig omkring selskabets undersøgelser af andre medier. En vis træthed begyndte efterhånden at melde sig; og eksperimenterne med danske medier blev indstillet. Medlemmerne begyndte at falde fra. Økonomien var dårlig, og i begyndelsen af 1908 gik selskabets tidsskrift ind. Det var betegnende, at tre af hovedpersonerne fra hver sin fløj tog afsked med selskabet. Alfred Lehmann og Marx Jantzen meldte sig ud i 1908. Sigurd Trier, forlod ikke blot selskabet samme år, men også Danmark for at bosætte sig i Italien. Fra 1908 og frem oplevede selskabet en nedgangsperiode, som først begyndte at vende i tiden efter 1. Verdenskrig.

En ny tid

Både den psykiske forskning og spiritismen fik en opblomstring i årene lige efter 1. Verdenskrig. Fremgangen for de to bevægelser kunne ikke blot spores i Danmark, men i det meste af Europa. Verdenskrigen og »den spanske Syge« (influenza), som efterfølgende ramte Europa, havde kostet millioner

af menneskeliv og syntes især at have skabt en større interesse for spiritismen. Stribevis af bøger om spiritismen udkom i tiden efter verdenskrigen. Mange havde implicit krigen som tema. Den berømte britiske fysiker og psykiske forsker sir Oliver Lodge var blevet overbevist spiritist. Under krigen havde han mistet sin eneste søn, Raymond, som var faldet i Flandern. Gennem forskellige spiritistiske medier var Lodge igen kommet i forbindelse med sønnen, hvad han beskrev i den populære bog *Raymond*, der blev oversat til dansk i 1918, og som samme år udkom i 5. oplag. En lignende bog, *Rupert Lever*, af den britiske præst Walter Wynn, der også havde mistet sin søn under krigen, blev ligeledes genstand for interesse og diskussion i Danmark.

Men hvad der vakte endnu større sensation, var, da den kendte danske forfatter Julius Magnussen blev spiritist. Han udgav i 1920 en selvbiografisk roman *Guds Smil*. Bogen skildrede en person, der på baggrund af krigen havde opgivet sin tidligere livsanskuelse og i stedet fundet svar i spiritismen. En heftig debat om bogen udspillede sig i landets aviser, hvor Julius Magnussen cementerede sin nye tro på spiritismen. Bogen udkom i 10. oplag i 1922. Perioden fra 1920-1922 repræsenterede i det hele taget et højdepunkt for den spiritistiske litteratur. Over 40 bøger om emnet – hvoraf flere blev udgivet på ansete forlag – og 11 spiritistiske tidsskrifter udkom i denne tid.⁵³

»Spiritismen gaar sin Sejrs gang over Jorden«, skrev tidsskriftet »Illustreret Tidende« i 1919, »i en mægtig Bølge skyller den ud over hele den civiliserede Verden, omvendende Læg og Lærd, fattig og rig, religiøs og irreligiøs, Folk af begge Køn og Samfundslag. Spiritismen proklameres som den nye Religion«, forklarede tidsskriftet, »Og hvem ved om den ikke er det.«⁵⁴

Ligesom spiritismen blev der lagt mærke til den psykiske forskning, som også blev genstand for intens interesse i tiden efter 1. Verdenskrig. Selskabet skulle opleve den mest turbulente periode i dets historie i årene lige efter krigen. Landets aviser flød over med artikler om den psykiske forskning, og selv i udlandet skabte det danske selskab opmærksomhed.

Intermezzo

Men i tiden 1908-1918 var selskabet knapt så iøjnefaldende og levede en stille tilværelse. Der var ved at komme orden i økonomien, og man fik igen midler til at udgive et tidsskrift i 1914. Ambitionsniveauet var moderat. Som den nye bestyrelse bemærkede, havde man erfaret »den gamle Regel, at *Barnet maa lære at krybe, før det kan gaa*«. ⁵⁵ Selskabet satsede på at etablere et bibliotek, at afholde foredrag og holde det nye tidsskrift gående. Eksperimenter med spiritistiske medier var foreløbig blevet indstillet. Medlemstallet gav heller ikke anledning til store forhåbninger. I 1914 talte medlemsskaren 84 personer: 49 mænd og 35 kvinder. ⁵⁶

Der herskede ingen euforisk stemning blandt medlemmerne i 1914. I foreningens nye tidsskrift så spiritisten cand. mag. Aage Nording tilbage på selskabets første år; og han måtte medgive, at resultaterne havde været magre. Eksperimenterne med spiritistiske medier havde været en fiasko, og de videnskabelige beviser for et liv efter døden, som Nording selv nærede forhåbninger om, var udeblevet. En del af skylden for de manglende resultater lagde Nording på de anerkendte videnskabsmænd, som han mente hurtigt var faldet fra. Da resultaterne ikke var kommet, havde forskerne ikke villet afsætte mere tid og meldt sig ud, hævdede han. ⁵⁷

At der havde været et større frafald, havde Aage Nording uden tvivl ret i – siden 1907 havde langt over halvdelen af medlemmerne meldt sig ud. Men at det var videnskabsmændene, der havde forladt selskabet, var dog en sandhed med modifikationer. Faktisk var hovedparten af de kendte forskere stadig medlemmer. I 1914 var selskabet i udpræget grad præget af folk med en lang akademisk uddannelse. Af selskabets 84 medlemmer kunne ni således smykke sig med en doktorgrad. Og disse forskere havde alle været med fra begyndelsen. Frem for videnskabsmændene var det i langt højere grad folk fra den lavere middelklasse, der var faldet fra.

Selskabet var i 1914 helt domineret af folk fra det bedre borgerskab, og medlemmerne var typisk fabrikanter, direktører, grossererere, sagførere, læger eller ingeniører. Ud af de ca. 60 medlemmer, som udgjorde den erhvervsaktive del, havde lidt over halvdelen et af disse erhverv. Folk fra arbejderklassen eller lavere middelklasse var der næsten ingen af. En enkelt urtekræmmer, en cigarhandler og nogle lotterikollektricer figurerede i medlemslisterne; men det var undtagelser fra regelen.

Selskabet var stadigvæk delt mellem tre fløje, men i modsætning til tidligere var det spiritisterne og de moderate medlemmer, der var dominerende. De kritiske medlemmer som Friedenreich, Faustinus og Herrlin gjorde ikke meget væsen af sig. Hovedparten af de foredrag, der blev arrangeret i selskabet i perioden omkring 1914, blev holdt af spiritisterne. Det nye tidsskrift var også præget af spiritisterne og de moderate medlemmer. I perioden 1914-1919 var der ikke et eneste indlæg fra den skeptiske fløj i bladet. Stoffet bestod af oversættelser af artikler fra udenlandske psykiske forskere som Henri Bergson, Oliver Lodge og William Crookes, der for-

holdt sig positivt til spiritismen, og af artikler fra Severin Lauritzen og forskellige danske spiritister. Tidsskriftet blev styret af Aage Nording og Severin Lauritzen, der udvalgte artikler til bladet, og det var Nording, der besluttede, hvad der skulle trykkes.⁵⁸

Berømmelse og bedrag

Selskabet skulle dog ikke blive en ren spiritistisk forening, hvad der især skyldtes en ny tilgang af medlemmer i tiden efter 1914. Flere fremtrædende videnskabsmænd indmeldte sig og kom til at præge foreningen i de følgende år. Dr. phil. Kort Kortsen og dr. med. Knud Krabbe var to af de nytilkomne. Andre kendte ansigter var religionshistorikeren Vilhelm Grønbech og professor Christian Winther. Disse nye medlemmer var alle aktive og engageret i selskabet. Grønbech, Kortsen og Krabbe blev således formænd i perioden 1917-1922 og Winther i tiden 1922-1940.⁵⁹ De fik en central rolle i den stormfulde tid i årene efter verdenskrigen.

Selskabet for Psykisk Forskning kom for alvor i offentlighedens søgelys i slutningen af 1921, hvor selskabet arrangerede den første internationale kongres for psykisk forskning i København. Stribevis af anerkendte navne inden for dansk videnskab var forbundet med forskningen i denne tid og figurerede på indbydelsen til kongressen, der samlede psykiske forskere fra 16 forskellige nationer i dagene 26. august til 2. september.⁶⁰ Pressen bragte dagligt referater fra kongressen, og stemningen var ikke til ugunst for den psykiske forskning. Spiritisterne, der også var repræsenteret på kongressen, fik som regel hårde ord eller ironiske kommentarer med på vejen, men det var de færreste journalister, der afviste den psykiske forskning. Flere var endda meget positive. B.T.'s lederskri-

bent betegnede således den psykiske forskning som en ny videnskab, der »en Dag vil bringe overraskende Resultater. Resultater, der vil kuldkaste meget af det, vi i vor indbildte og overfladiske Viden hidtil har anset for usvigeligt sikkert«. Og selv journalister, som den meget kritiske redaktør på *Politiken*, Viggo Cavling, anerkendte, at den psykiske forskning havde leveret beviser for fænomener som tankeoverføring (telepati).⁶¹

Mens Viggo Cavling og flere videnskabsmænd forholdt sig positivt til telepati, var tonen mere kritisk overfor de spiritistiske medier. Og Cavling og mange forskere i Selskabet for Psykisk Forskning stillede sig især afvisende overfor det danske medie Einer Nielsen, der fik en hovedrolle på kongressen.

Einer Nielsen var Danmarks mest omtalte medie. Han begyndte sin karriere i 1912 i Roskilde Metapsyiske Forening og havde allerede dengang været i fokus i pressen.⁶² Spiritisterne stod noget splittede med hensyn til Einer Nielsen. For mange var han et vidunder, mens andre betragtede ham som en bedrager.⁶³ Også blandt de psykiske forskere var meningerne delte. I 1915 havde nogle af selskabets medlemmer foretaget en undersøgelse af Einer Nielsens seancer, som var endt med, at selskabets bestyrelse havde fundet »det rigtigst at indberette Sagen til Politiet«. Einer Nielsen blev anholdt, men undgik dog at blive tiltalt for bedrageri.⁶⁴

Men Einer Nielsen havde også flere tilhængere inden for selskabet og fremtrædende støtter blandt videnskabsmænd. Forskere som dr. phil. Villads Christensen hørte til blandt de troende, ligesom professor Vilhelm Heiberg, der i 1920 sagde god for Einer Nielsen i pressen.⁶⁵ Heiberg var blevet overbevist efter at have deltaget hos en kreds af selskabets spiritistiske medlemmer, der jævnligt holdt sean-

Under en seance er det lykkes Einer Nielsen at frembringe en lille hvidklædt ånd. Efter skandalen i Norge i 1922 indstillede Einer Nielsen for en kort periode sit arbejde som medie. Senere i 1920'erne, da skriverierne i pressen var blevet indstillet, genoptog han sin virksomhed og var et meget populært medie i flere spiritistiske foreninger. Trods afsløringen i Norge mistede han heller ikke videnskabens bevågenhed, og han blev senere undersøgt af både franske, tyske og islandske forskere. I de to erindringsbøger – *Vejen mellem himmel og Jord* fra 1933 og *Mennesker og Ånder* fra 1957 – beskrev han sine oplevelser med spiritister og videnskabsmænd. (Foto fra Martin Liljeblad: *Ånderverdenen er virkelighed*).

cer med Nielsen. Under kongressen i 1921 blev flere af de udenlandske forskere indbudt til disse seancer, der foregik hos grosserer H. E. Bonne i Hellerup.

Mange af forskerne mente efter seancerne, at Einer Nielsen havde frembragt fænomener, som ikke kunne tilskrives bedrag. Den norske professor Oscar Jæger, der omtalte seancerne i avisen *Aftenposten*, var overbevist om, at Nielsen var et ægte medie.⁶⁶ En an-

den af deltagerne, tyskeren Fritz Grunewald, var også imponeret og stærkt interesseret i yderligere eksperimenter med Nielsen.⁶⁷

På baggrund af seancerne med Einer Nielsen blev Grunewald i Danmark, efter kongressen var slut. Han fik arrangeret nogle nye undersøgelser, og de to danske forskere Christian Winther og Knud Krabbe blev udpeget til at bistå Grunewald. De nye seancer, som var det danske selskabs hidtil

mest omfattende undersøgelser, foregik i efteråret og vinteren 1921 og varede tre måneder. Den 20. december 1921 blev der i landets aviser offentliggjort en erklæring fra de tre forskere, der fastslog, at Einer Nielsen var »et ægte Trancemedie, og at der i Forbindelse med hans Legeme kan optræde hvide Stofmasser paa en Maade, som foreløbig ikke nærmere kan forklares, men i hvert Fald ikke beror paa Talskenspillerkunster«. ⁶⁸

Erklæringen skabte røre blandt journalisterne og selskabets kritiske medlemmer. Og begivenheden vakte også opmærksomhed i Norge, hvor Einer Nielsen blev indbudt til nye undersøgelser af Oscar Jæger. Efter at Nielsen havde givet sit tilsagn, blev der nedsat en komité fra universitetet i Kristiania, der skulle stå for eksperimenterne. Universitetskomiteen opgav hurtigt undersøgelserne, efter at Einer Nielsen havde kritiseret den omfattende kontrol, han blev udsat for. Det norske selskab for psykisk forskning anført af Oscar Jæger overtog herefter de videre eksperimenter. Det norske selskab, der havde været meget positive overfor Einer Nielsen, indstillede dog allerede efter den sjette seance undersøgelserne af Nielsen, som de nu anklagede for bedrageri. Den 11. marts 1922 offentliggjorde det norske selskab en omfattende rapport, som beskrev afsløringen. Rapporten vakte opsigt i både den norske og danske presse, som havde store artikler om sagen. ⁶⁹

Efterspil

Den positive holdning til den psykiske forskning, som havde været tilstede i den danske presse under kongressen, kunne i marts 1922 ligge på et lille sted. De anerkendte videnskabsmænd i selskabet var også ved at bakke ud, og flere tog i aviserne stærke forbehold over for de tidligere danske eksperimenter med Einer Nielsen. ⁷⁰

Den 27. marts blev der indkaldt til et møde i selskabet, hvor Winther, Krabbe og Grunewald blev stillet til ansvar for deres tillidserklæring til Nielsen.

Pressen bragte indgående referater og vurderinger af mødet den følgende dag, hvor selskabets medlemmer var i åben strid med hinanden: »Intet har gjort den psykiske Forskning her i Landet større Skade end Einer Nielsen og den Klike, der har opdyrket ham«, mente psykiateren N. C. Borberg. Man skulle aldrig have undersøgt Einer Nielsen, som havde kompromitteret det danske selskab fuldstændigt, understregede Borberg. De tre implicerede forskere havde hver deres udlægning af eksperimenterne med Nielsen. Knud Krabbe havde taget den norske kritik til efterretning og indset, at under eksperimenterne i Danmark, havde »kontrollen ikke været tilstrækkelig«. Christian Winther mente derimod, at de danske eksperimenter stadig stod ved magt, selvom han erkendte, at Nielsen var blevet afsløret i Norge. Fritz Grunewald troede derimod stadig fuldt ud på Nielsen. Til pressens forbavselse mente han ikke, at forsøgene i Norge havde afsløret Einer Nielsen. ⁷¹

I 1920'erne herskede der splid mellem selskabets medlemmer. De kritiske røster i pressen var også blevet flere. I et tilbageblik på selskabets virksomhed, erkendte Christian Winther, at den sidste del af 1920'erne havde været en nedgangsperiode: »Den interesse, som Efterkrigstiden havde vakt og Kongressen forøget, blev vendt til sin Modsætning. Virkningen mærkes den Dag i Dag«, skrev Winther i 1930. »Aarene fra 1921-30 har været en haard Kamp mod Uvidenhed, Uforstand og Latterliggørelse«. ⁷²

De uheldige eksperimenter med Einer Nielsen havde dog ikke afskrækket Christian Winther, der kort tid efter undersøgte et nyt medie, Anna

Melloni. Winther udgav i 1928 en stor rapport, som talte til fordel for Mellonis fænomener.⁷³ I 1930'erne var der betydeligt mere stille om selskabet, der ikke længere kunne mønstre så mange kendte videnskabsmænd. Selskabet skulle dog opleve en kort blomstringstid i 1940'erne, hvor forfatteren Jacob Paludan slog et slag for den psykiske forskning og bragte Winthers rapport om Melloni frem fra glemslen. Anna Melloni blev i 1940'erne hovedperson i endnu en stor undersøgelse, som denne gang blev ledet af fremtrædende forskere fra Københavns Universitet. Ligesom i sagen om Einer Nielsen endte det med en offentlig skandale, hvor Melloni blev anklaget for bedrageri.⁷⁴

Afsløringen af Einer Nielsen og Anna Melloni blev et hårdt slag for selskabet. Forskningen blev stillet i bero i 1950'erne og først genoptaget tre årtier senere. I begyndelsen af 1980'erne indledte selskabet så småt nogle nye undersøgelser og oprettede desuden en forskningsfond. Fonden gav dog ikke anledning til megen forskning, men derimod til nye stridigheder mellem en fløj, der ønskede at foretage videnskabelige eksperimenter, og en anden gruppe, der ville prioritere en subjektiv dyrkelse af mystik. Modsætningen mellem de to fraktioner førte til et brud i 1988, hvor den videnskabelige fløj meldte sig ud. Eksperimenterne blev herefter endnu engang indstillet, og der er ikke siden hen blevet foretaget videnskabelige forsøg i Danmark. Selskabet for Psykisk Forskning eksisterer dog stadig i dag og har bevaret en stor samling af bøger, tidsskrifter og rapporter, som går tilbage til forningens tidligste år. Medlemmerne samles til foredrag i selskabet, som også afholder kurser om parapsykologiske emner. Selskabet har i de sidste par år forsøgt at vende tilbage til den videnskabelige grundholdning og informere om paranormale fænomener.

Sammenfatning

Den psykiske forskning og spiritismen i begyndelsen af 1900-tallet har hidtil været lidet omtalt i litteraturen om danmarkshistorie. Når de to bevægelser en sjælden gang er blevet nævnt i historiebøgerne, er de som regel blevet karakteriseret som marginale retninger, der var præget af naive sværmerier.⁷⁵ Selskabet for Psykisk Forsknings historie viser dog, at der på denne tid var en ganske omfattende interesse for paranormale fænomener, og det var ikke blot lettroende personer, der sluttede op omkring den psykiske forskning. Mange anerkendte forskere blev engageret i undersøgelser af spiritismen; og videnskabsmænd inden for psykiatri og psykologi fik i flere tilfælde udbytte af arbejdet. Forskerne fandt ikke beviser for liv efter døden, men studiet af spiritismen gav en væsentlig indsigt i særlige mentale tilstande og nye områder af psykologien. Spiritismen interesserede også andre grupper, og mange forskellige mennesker indmeldte sig i selskabet, der især fik mange veluddannede medlemmer fra det bedre borgerskab. For flere af disse medlemmer blev den psykiske forskning en måde til at finde et nyt standpunkt, der medierede mellem kirkens kristendom og den videnskabelige materialisme. De kom til at udgøre en midtergruppe i selskabet, der var delt mellem kritiske videnskabsmænd og troende spiritister.

Ligesom i udlandet var det ikke beskæmmende at være engageret i den psykiske forskning, som i en lang periode havde et godt ry. Den danske presse skrev ofte meget positive artikler om forskningen og var især imødekomende, da selskabet i 1921 arrangerede den første internationale kongres for psykisk forskning i København. Men selskabets undersøgelser af spiritistiske medier blev efterhånden en stor belastning, og de mange skanda-

ler, som fulgte med eksperimenterne, svækkede den psykiske forskning. Samtidig var selskabets opdeling i forskellige fløje, der ivrigt bekæmpede hinanden, også med til underminere forskningen, som fik svære betingelser i den sidste halvdel af 1920'erne.

Den danske psykiske forskning formåede ikke for alvor at etablere sig i perioden efter 1930'erne. Og i modsætning til lande som USA og Storbritannien, hvor forskningen fik fodfæste ved nogle af universiteterne, blev Danmark ikke del af den videre udvikling inden for området. I udlandet tog den psykiske forskning navneforandring til parapsykologi i 1930'erne. Teorier om liv efter døden og eksperimenter med spiritistiske medier gled samtidig i baggrunden til fordel for omfattende studier af fænomener som tankeoverføring og clairvoyance.

Forskningen i spørgsmålet om liv efter døden fik dog en renæssance i tiden omkring 1960'erne, hvor fænomener som kanalisering, nær-døoplevelser og reinkarnation blev genstand for interesse i USA og Europa.⁷⁶ Nogle af de nye retninger er blevet undersøgt af videnskabsmænd, som dog ikke har fundet afgørende beviser.

Også spiritismen har i nyere tid formået at skabe opmærksomhed, især i lande som Storbritannien, USA og Danmark, hvor tv-programmet *Åndernes Magt* har været med til at vække interesse for teorier om liv efter døden. I programmet er tv-seerne blevet præsenteret for både danske og udenlandske medier, men videnskabelige undersøgelser, som prægede spiritismen i begyndelsen af 1900-tallet, har der ikke været tale om.

Trods den nye bevågenhed omkring spiritismen har spørgsmålet om liv efter døden i dag en minimal rolle inden for videnskaben. En del af baggrunden for det manglende videnskabelige engagement kan findes i erfaringerne fra den psykiske forskning. Som det dan-

ske selskabs historie illustrerer har der været mange vanskeligheder forbundet med eksperimenter med spiritismen. Forsøg med medier var svære at kontrollere, kritiske forskere opnåede sjældent positive resultater, og det har ikke været muligt at udelukke bedrageri.

Som følge af problemerne med spiritismen er den moderne parapsykologi gået andre veje. I dag bliver eksperimenterne som regel foretaget med almindelige forsøgspersoner – i stedet for personer, som hævder at have særlige psykiske evner. Forskerne laver simple, kontrollerbare forsøg, der bliver gentaget i lange serier. Og forsøgene bliver herefter vurderet ved hjælp af sandsynlighedsregning og statistik. En generel videnskabelig accept har parapsykologien dog ikke opnået, og dens resultater er stadig omstridte.⁷⁷

Noter

1. Om spiritismen i USA se især: Laurence R. Moore: *In Search of White Crows. Spiritualism, Parapsychology and American Culture*, New York 1977, Ann Braude: *Radical Spirits. Spiritualism and Women's Rights in Nineteenth Century America*, Boston 1989. Se også Jesper Vaczy Kragh: »En anden verden. Strejftog i spiritismens ritualer og seancer«, Ulrik Langen (red): *Ritualernes Magt. Ritualer i europæisk historie 500-2000*, Roskilde 2002, s. 163-196.
2. Om spiritismen i England se især: Janet Oppenheim: *The Other World. Spiritualism and Psychical Research in England 1850-1914*, Cambridge 1985, s. 5-110, Lodgie Barrow: *Independent Spirits. Spiritualism and English Plebians, 1850-1910*, London 1986 og Alex Owen: *The Darkened Room. Women, Power and Spiritualism*, London 1989.
3. Janet Oppenheim: *The Other World* (se note 2), s. 10-16. Om Daniel Home se: Ruth Brandon: *The Spiritualists. The Passion for the Occult in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, London 1986, s. 52-86.
4. For en biografi om Crookes se: Trevor Hall: *The Spiritualists. The Story of William Crookes and Florence Cook*, London 1962. Om Alfred Wallace se: Frank Miller Turner: *Between Science and Religion*, London 1974, s. 68-103.

5. Allan Gauld: *The Founders of the Society for Psychical Research*, London 1968, John J. Cerullo: *The Secularization of the Soul. Psychical Research in Modern Britain*, London 1983 og Janet Oppenheim: *The Other World* (se note 2).
6. William Gladstone i: *The Proceedings of The Society for Psychical Research*. Vol. 8, 1898, s. 260.
7. Janet Oppenheim: *The Other World* (se note 2), s. 330ff. og Renée Haynes: *The Society for Psychical Research. A History*, London 1982, s. 174ff.
8. Om spiritismen i Danmark se: Jesper Vaczy Kragh: »En anden verden. Strejftog i spiritismens seancer og ritualer«, Ulrik Langen (red.): *Ritualernes magt* (se note 1), s. 163-196 og »Mellem religion og videnskab. Spiritismen i Norden i 1800 og 1900-tallet«, *Scandia*, 1, Lund 2002, s. 53-75.
9. G. Brandes, *Politiken* 10.2., 12.2., 15.2.1894. Indlæg mod Brandes 15.2.1894. *Politiken* 24.7., 26.7., 28.7., 29.7., 31.7., 1.8., 4.8., 5.8., og 8.8.1893. *Berlingske Tidende* bl.a. 31.5.1893 (aften), 28.4. og 12.5.1894.
10. I Danmark udkom bogen i 4 udgaver (1893-96), (1920), (1968) og (1999). I Tyskland i 1898, Ungarn og Rusland i 1900, og Sverige i 1906. Nye tyske udgaver i 1908, 1925, 1969 og 1986.
11. Simo Køppe: *Psykologiens udvikling og formidling i Danmark i perioden 1850-1980*, København 1983, s. 48-53 og Ib Kristian Moustgaard: »Alfred Lehmanns forhold til sine tyske inspirationskilder«, I. K. Moustgaard m.fl.: *Udviklingslinier i dansk psykologi fra Alfred Lehmann til i dag*, København 1986, s. 15ff. Om Lehmann se også R. H. Pedersen, *Naturens Verden*, 1921, s. 393-399 og Lehmanns selvbiografi i: I. K. Moustgaard (red.): *Alfred Lehmann – en psykologisk pioner*, København 1986, s. 9-15.
12. I bogen: *Hypnosen og de dermed beslægtede normale Tilstande*, Kjøbenhavn 1889, s. 2 ytrede Lehmann sig også kritisk om spiritismen. Alfred Lehmann: »Okkultismen og Videnskaben«, *Naturen og Mennesket*, 1891, s. 269-76.
13. William James til Lehmann. 10.1. og 19.10.1899. Ny Kgl. Sml. 4810, Det Kongelige Bibliotek (herefter KB). James' interesse skyldtes en kritik af R. Sidgwick: »Involuntary Whispering Considered in Relation to Experiments in Thought-Transference«, *Proceeding of The Society for Psychical Research*, 12, 1896/97, s. 298-315. Lehmann havde i »Über Unvilkürliches Flüstern«, *Wundts philosophische Studien*, 11, 1895, s. 470-530, hævdede, at telepati kunne være et resultat af uvilkårlig hvisken.
14. Lehmanns opfordring i: *Lysets Banner*, november 1893, s. 49-52. I nummeret for december 1893, s. 57-61 regnede bladet med Lehmanns snarlige tilslutning til spiritismen. Jf. også R. V. Neergaard til A. Lehmann 9.10.1894 og 24.10.1895. Ny Kgl. Sml. 4810 (KB). E. Christmas Holmfeld til Lehmann. 15.11.1893. Ny Kgl. Sml. 4810 (KB).
15. Alfred Lehmann: *Overtro og Trolddom*, 1, København 1893, s. 3 og 8.
16. *Overtro og Trolddom*, 1, (se note 15), s. 5 og s. 8.
17. *Overtro og Trolddom*, 1, (se note 15), s. IV.
18. *Overtro og Trolddom*, 4, s. 8.
19. Om psykoanalysen i Danmark jf. Jan Fogt: »Freud i københavnsk psykiatri 1900-1950«, Thomas Söderqvist m.fl.: *Videnskabernes København*, Roskilde 1998, s. 83-98. Den første omtale af Freud i Danmark var Daniel Jacobsen: *Ref. af Sigmund Freud: Herediteten og Neurosens Ætiologi*, Kjøbenhavn 1896.
20. Jf. Jan Fogt: »Freud i københavnsk psykiatri 1900-1950« (se note 19), s. 86. Om 6. Afdeling se også: Mogens Møllergård: *Epoker i dansk psykiatri*, København 2000, s. 71-72.
21. Om A. Friedenreich, A. Wimmer, K. Krabbe, N. C. Borberg og F. Hallager se: Jørgen Therkelsen (red.): *Dansk Neurologisk Selskab 1900-2000*, København 2000. Om K. Kortsens se Søren Holm: *Filosofien i Norden efter 1900*, København 1967, s. 43-44. Om Herrlin og Bjerre: *Svensk Biografisk Lexikon*, Stockholm 1969-71 og Jan Bärmark: *Poul Bjerre – Människosonen*, Stockholm 1983.
22. Axel Herrlin: *Sjælelivets Ubevidste Verden*, København 1905, s. VI. Af andre kritiske indlæg fra Herrlin: *Tidsskrift for Psykisk Forskning*, 1906, s. 49-59 og 109-117, *Dansk Tidsskrift*, 1905, s. 414ff. og *Politiken* 19.11.1907. Frederik Hallager i: *Tidsskrift for Psykisk Forskning*, 1907, s. 3 og *Politiken* 20.4.1907.
23. *Svensk Biografisk Lexikon* (se note 21).
24. Alfred Lehmann: *Overtro og Trolddom*, 4, København 1896, s. 17. Blandt pionererne i studiet af det ubevidste var Eduard von Hartmann, Fechner og Janet. Her om se: Henri F. Ellenberger: *The Discovery of the Unconscious*, New York 1970, s. 311ff.
25. *Overtro og Trolddom*, 4, (se note 24), s. 205 og 15.
26. *Overtro og Trolddom*, 4, (se note 24), s. 170. Studier af drømme foregik især i 1880-1900. Lehmann havde kendskab til pionerer som Alfred Maury og Yves Delage. Om denne forskning jf. Ellenberger: *The Discovery of the Unconscious* (se note 25), s. 303-311.
27. *Overtro og Trolddom*, 4, s. 197.
28. *Overtro og Trolddom*, 4, s. 318-19.
29. *Overtro og Trolddom*, 4, s. 382.
30. *Overtro og Trolddom*, 4, s. 49. Se også Herrlin: *Sjælelivets ubevidste Verden* (se note 22), s. XV-XVII.

31. Om Faustinus se: Ole Leimand: »Mørkets magter set på fingrene«, Udviklingslinier i dansk psykologi, (se note 11), s. 190ff. G. Sjallung: »Faustinus, F. P. (15.2.1868 – 15.8.1946)«, Salmonsens Leksikontidsskrift, København 1946.
32. I: Salmonsens Leksikontidsskrift, 3, 1946, tilskrives Faustinus også dannelsen af selskabet. Kilden er en artikel af Faustinus i tidsskriftet Vore Herrer, 28.11.1916.
33. Notitser om selskabet blev bl.a. trykt i Sandhedssøgeren, 1905, s. 400 og 437. Sigurd Trier i: Sandhedssøgeren, 1908, s. 340-41 og Marx Jantzen: Kan døden overvindes?, København 1938, s. 8 og 33-34.
34. Tidsskrift for Psykisk Forskning, 1906, s. 45, Sigurd Trier: »Selskabet for psykisk Forskning. En Smule historisk Oversigt«, Sandhedssøgeren, 1908, s. 340. Marx Jantzen: Kan Døden overvindes? (se note 33), s. 33.
35. Kristian Erslev kronik i: Politiken 15.9.1907. Erslev skrev også et brev til Trier, som findes i kopi. Kristian Erslev til Sigurd Trier 15.9.1907, Ny Kgl. Sml. 4604 (KB). Trier svarede Erslev i Politiken 28.9.1907. Trier beskrev bl.a. sin omvendelse i Spiritisten, juni 1904. Triers medlemskab af Spiritistisk Broderskab blev bl.a. omtalt i Vort Land 5.5., 6.5. og 7.5.1905, Ekstrabladet 5.5., 6.5.1905 og Folkets Avis 6.5.1905.
36. Citat fra nekrolog om Sigurd Trier i tidsskriftet: Lys over Land, 1920, s. 49-50.
37. Om Marx Jantzen se selvbiografien: Kan døden overvindes? (se note 33).
38. Marx Jantzen: Kan Døden Overvindes?, s. 8.
39. Om Severin Lauritzen og Karl von Kohl jf.: Dansk biografisk leksikon, København 1979-84. Om Kohl se også: Sandhedssøgeren, 1907, s. 459.
40. Karl von Kohl: Satan og hans Kultus, København 1902, s. 179 og 181.
41. Severin Lauritzen til Aage Nording, 20.10.1915, Selskabet for Psykisk Forsknings Bibliotek (herefter SFPFB).
42. Berlingske Tidende (aften) 7.4.1914 og København 16.5.1911. Berlingske Tidende 11.9.1911. Politiken 26.2.1902
43. Anna Hude: The Evidence for Communication with the Dead (1913), Vejen jeg gik (1920), Gennem Døden (1926) og Beyond Death (1928). Hudes, Vejen jeg gik, fik rosende anmeldelser af bl.a. af Aage Marcus i: Bogens Verden, maj 1920, s. 92f. og Svend Aage Pallis i: Tilskueren, juni 1920, s. 433-40. Anna Hudes foredrag fik bl.a. en positiv modtagelse i Politiken, København, National Tidende (morgen) og Ekstra Bladet 14.3.1911.
44. For en gennemgang af Anna Hudes religiøse udvikling se Jens Chr. Manniches glimrende biografi: Damen der skød på doktoren. En bog om Anna Hude, København 1993. Om Erslevs syn på psykisk forskning se: Leo Tandrup: Ravn, 2, København 1979, s. 284-85.
45. Tidsskrift for Psykisk Forskning, 1906, s. 45-47. S. Trier: »Selskabet for Psykisk Forskning«, Sandhedssøgeren, 1908, s. 341, Aage Nording: »Af Selskabet for Psykisk Forsknings Historie«, Aarsskrift for Psykisk Forskning, 1914, s. 85-86 og Marx Jantzen: Kan Døden overvindes? (se note 33), s. 34
46. Tidsskrift for Psykisk Forskning, 1906, s. 47-48 og 1907, s. 66-67. Aarsskrift for Psykisk Forskning, 1914, s. 87.
47. Medlemslisten blev optrykt i Tidsskrift for Psykisk Forskning, 1907, s. 66-67. S. Trier påpegede i Sandhedssøgeren, 1908, s. 75, nogle mangler ved listerne, som er blevet taget til efterretning. Et tjek ud fra Kraks Blaa Bog og Dansk Biografisk Leksikon har medført nogle yderligere rettelser.
48. S. Trier i: Sandhedssøgeren, 1908, s. 345.
49. Tidsskrift for Psykisk Forskning, 1906, s. 137-42 og 1908, s. 101-02. Tidsskriftet gik ind i starten af 1908.
50. S. Lauritzen: »Spredte Betragtninger og Ideassociationer om vort Tidsskrift, metapsykisk Forskning, Spiritisme, Skepticisme«, Tidsskrift for Psykisk Forskning, 1907, s. 37.
51. Artiklerne i Sandhedssøgeren blev udgivet som bog. S. Trier: Beretning om Materialisationsfænomenerne i England, København 1906 (166 sider). Trier talte den 5.1. i selskabet. Faustinus den 9.1.1906.
52. Politiken havde i perioden 1.1.-11.3.1906 over 20 artikler om sagen. Afsløringen af Eldred blev bragt i det engelske spiritistiske tidsskrift Light (10.3.1906). Politiken og Berlingske Tidende havde dagen efter artikler om afsløringen.
53. Oliver Lodge: Raymond. Liv eller Død, København 1918. Bogen udkom i 6. oplag i 1920. Walter Wynn: Rupert Lever, København 1919. Julius Magnussens: Guds Smil, København 1920, udkom allerede i 1920 i 7. oplag. Jf. Dansk Bogfortegnelse 1920-24 og Christian Moldt-Jørgensen: Fortegnelse over Bøger og Hæfter omhandlende spiritisme og dermed beslægtede emner, upubliceret manuskript, 1993 (SFPFB).
54. »Spiritist eller Anti-Spiritist«, Illustreret Tidende, 1919, s. 613-14 og 624-25.
55. Aarsskrift for Psykisk Forskning, 1914, s. 1.
56. Aarsskrift for Psykisk Forskning, 1914, s. 98-99.
57. Aage Nording: »Af Selskabet for Psykisk Forsknings Historie«, Aarsskrift for Psykisk Forskning, 1914, s. 88. Om Nording se: Sandhedssøgeren, 1911, s. 192. Nordings opfattelse blev også delt af den kritiske Faustinus og den troende Sigurd Trier. Jf. Faustinus i det norske Ørebladet, 25.1.1908 og S. Trier i Sandhedssøgeren, 1908, s. 340-347.

58. En omfattende korrespondance fra 1914-1919 mellem Lauritzen og Aage Nording om tidsskriftet findes i SFPFB.
59. Om Grønbech og Psykisk Forskning jf. Ejvind Riisgaard: Vilhelm Grønbechs Kulturopgør, 2, København 1974, s. 271-278.
60. Jf. Le compte rendu officiel du premier congrès international des recherches psychiques a Copenhague, Copenhague 1922, s. 2-3. Alle foredrag mm. fra kongressen er samlet her. Indbydelsen var bla. underskrevet af syv danske professorer og af forskere som Kristian Erslev, C. N. Starcke og Kristoffer Nyrop.
61. B.T. 25.10.1921. Viggo Cavling i: Politiken 8.9.1921. Se også Social-Demokraten 24.8.1921. Faustinus anerkendte også telepati i artiklen »Psyisk Forskning. Faustinus om Telepati«, København 25.4.1912 og Nationaltidende (morgen) 26.4.1912. Jf. også »Antispiritisten Faustinus« i det norske Dagbladet 6.10.1912. Herrlin talte for telepati i: Sjælelivets ubevidste Verden (se note 22), s. 102 og 133-134. Se også A. Lehmann i: Berlingske Tidende 25.2.1920.
62. Nyheden om seancerne med Nielsen i Roskilde blev bragt i både små og store aviser, bl.a. Sydsjællands Venstreblad 5.2.1913 og Dagtelegrafen 19.2.1913. Politiken bragte historien 19.3.1913.
63. Einer Nielsen udgav to erindringsværker: Vejen Mellem Himmel og Jord, København 1933 og Mennesker og Aander, København 1957. Om Nielsen se: H. E. Bonne: Livet og Aandevederen, København 1924. For en kritik se spiritisten Johannes Carstensen: Spiritismens Princip og Fejlgreb, København 1932. For en anden kritik: Fra Heksens Hule. Roskildeoplevelser fra vore Dage af A. Carolsfeld-Krause. Udg. af H. Martensen-Larsen, København 1922. Nielsen er også omtalt i: Norman Blunsdon (ed.): A Popular Dictionary of Spiritualism, London 1961, s. 146.
64. Selskabets rapport om undersøgelserne blev optrykt i tidsskriftet Lys over Land, nr. 15, 1915, s. 69. Anholdelsen er omtalt her og i Einer Nielsen: Vejen mellem Himmel og Jord (se note 63), s. 20-24.
65. Vilhelm Heiberg i: B.T. 28.6.1920.
66. Oscar Jæger: »Kongressen for psykisk forskning i København. Et resumé og tilbageblik«, Aftenposten, 12.10.1921. Seancerne beskrev Jæger i: Norsk tidsskrift for psykisk forskning, 1. årg., 1921-22, s. 30ff. Se også: H. E. Bonne: Livet og Aandevederen (se note 63), s. 116ff.
67. Fritz Grunewald havde bla. udgivet bogen: Physikalisch-mediumistische Untersuchungen, Würt 1920. Om Grunewald jf. Norsk Tidsskrift for Psykisk Forskning, 1925-26, s. 12-13. En brevveksling mellem Grunewald og Chr. Winther fra perioden 1921-25 findes i SFPFB.
68. Erklæringen blev optrykt i de store aviser bl.a. Politiken, National Tidende og Berlingske Tidende 20.12.1921. Den originale rapport om seancerne findes i SFPFB. Ifølge Knud Krabbe: Livserindringer, København 1956, s. 157, blev erklæringen lækket til pressen af Nielsen.
69. For en udførlig gennemgang af sagen med Einer Nielsen se: Jesper Vaczy Kragh: »En flygtig videnskab«, Siden Saxo, nr. 3, 18. årg., 2001, s. 33-38.
70. København 8.3. og 9.3. Berlingske Tidende 9.3.1922.
71. Winther havde før mødet forhørt sig om sagen hos Oscar Jæger, der bekræftede afsløringen af Nielsen. O. Jæger til professor Chr. Winther 15.3.1922 (SFPFB). Grunewald ændrede ikke holdning til Nielsen. Grunewald til Winther 19.8., 5.11, 17.12 og 31.12.1922 (SFPFB). Grunewald til Winther 10.5., 21.6. og 31.10.1923 (SFPFB). Krabbe havde samme syn på sagen i: Livserindringer (se note 68), s. 155-58.
72. Chr. Winther. Notat fra et foredrag i selskabet i 1930, s. 4. (upubliceret håndskrevet manuskript. SFPFB).
73. Chr. Winther: »Experimental inquiries into Telekinesis«, Journal of the American Society for Psychical Research, 1928, s. 25-31, 82-99, 164-80 og Chr. Winther: Experimentelle Untersuchungen über Telekinesis, Leibzig 1930.
74. For en gennemgang af sagen se: Ole Leimand: »Mørkets Magter set paa Fingrene«, Udviklingslinier i dansk psykologi (se note 11), s. 191-209. Om selskabet fra 1930 og frem til 1980 se: Tue H. Bertelsen m.fl.: Selskabet for Psykisk Forskning 75 år, København 1980, s. 19-28.
75. Se bla. P. G. Lindhardt: Den danske kirkes historie, 7, København 1966, s. 153, Richard Andersen: 30'erne, København 1977, s. 388-89 og Niels Thomsen: Hovedstrømninger 1870-1914. Idélandskabet under dansk kultur, politik og hverdagsliv, Odense 1998, s. 61.
76. Jf. Lars Peter Jepsen (red.): Politikens bog om det alternative. En håndbog om mystik og videnskab, København 2002.
77. Jf. Jesper Vaczy Kragh: »Parapsykologi«, Lars Peter Jepsen (red.): Politikens bog om det alternative (se note 76), s. 160-68.